

УДК 349.6 63

ПОНЯТТЯ Й ВИДИ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТИМЧАСОВИМ КОРИСТУВАННЯМ ЛІСАМИ, В УКРАЇНІ

Денис МІКУЛІН,

здобувач кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

SUMMARY

In this article the author studies the institute of legal offenses, connected with the temporary use of forests, in Ukraine. The researcher offers an original definition of the offense, connected with the temporary use of forests, based on a detailed analysis of these types of offenses. The scientist divides the offenses, connected with the temporary use of forests, into disciplinary, administrative, criminal and civil, and gives their inherent, inalienable features. Particular attention is paid to the civil offenses, connected with the temporary use of forests. Their structural composition, conditions and procedure for bringing perpetrators to justice and ways of calculating property damage are presented.

Key words: temporary use of forests, legal offense, legal liability, plot of forest, temporary user.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується інститут правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами, в Україні. Пропонується оригінальне визначення правопорушення, пов'язаного із тимчасовим користуванням лісами, на основі детального аналізу видів таких правопорушень. Правопорушення, пов'язані з тимчасовим користуванням лісами, діляться на дисциплінарні, адміністративні, кримінальні та цивільні й наводяться їхні іманентні, невід'ємні риси. Особлива увага приділяється цивільно-правовим правопорушенням, пов'язаним із тимчасовим користуванням лісами. Подаються їхній структурний склад, умови та порядок притягнення винних осіб до відповідальності й способи обчислення майнової шкоди.

Ключові слова: тимчасове користування лісами, правопорушення, юридична відповідальність, лісова ділянка, тимчасовий користувач.

Постановка проблеми. Правова охорона лісів як один із видів її охорони являє собою сукупність юридичних норм, спрямованих на забезпечення раціонального використання лісів і покращення їхніх природних якостей. Необхідність правової охорони лісів, подібно до інших природних ресурсів, закріплена в Конституції України [10].

Мета статті – дослідити в контексті дослідження інституту довгострокового тимчасового користування лісами особливості правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами, в Україні. Для досягнення поставленої мети ставляться такі завдання: 1) охарактеризувати окремі види правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами; 2) беручи до уваги особливості кожного з видів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері тимчасового користування лісами, сформулювати поняття правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних форм правової охорони лісів є юридична відповідальність за скоєння правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами. Метою юридичної відповідальності за вказані діяння є забезпечення дотримання лісокористувачами та іншими учасниками лісових відносин правил, умов, строків лісокористування, а також відшкодування шкоди, заподіяної лісовому фонду.

Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства виконує низку основних функцій:

- стимулювальну, яка виявляється в економічних і правових стимулах дотримання норм лісового законодавства;
- компенсаційну, спрямовану на відшкодування втрат лісового господарства;

- превентивну, що забезпечує запобігання новим правопорушенням у сфері використання й охорони лісів;

- каральну (штрафну), яка полягає в покаранні особи, винної у скоєнні лісового правопорушення.

У теорії права під правопорушенням розуміють протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридично визначені для правопорушника негативні наслідки [6, с. 359]. У літературі з лісового права зустрічаються різноманітні визначення лісового правопорушення, що є загальною категорією щодо поняття правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами. Так, Л.В. Мендик вважає, що лісове правопорушення являє собою протиправні, суспільно небезпечні чи суспільно шкідливі, винні (умисні або необережні) діяння (дії чи бездіяльність), учинювані фізичними, юридичними особами та органами державної чи місцевої влади й управління, які посягають на суспільні відносини щодо забезпечення охорони, відтворення і сталого використання лісових ресурсів і реалізації правомочностей власників на ліси та окремі лісові ділянки й завдають чи створюють загрозу спричинення шкоди (економічної чи екологічної) об'єктам лісового фонду України [18, с. 15]. На думку В.М. Завгородньої, порушення лісового законодавства – це протиправне винне соціально шкідливе (а для злочинів – суспільно небезпечне) діяння, котре порушує встановлений порядок використання, відтворення, захисту й охорони лісів, за вчинення якого законодавством установлено юридичну відповідальність [5, с. 11]. Беручи до уваги іманентні, специфічні ознаки правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами, зауважимо, що їхнім результатом є посягання на регламентований порядок тим-

часового користування лісами, метою якого є забезпечення раціонального використання та охорони лісів, а також захист осіб, котрі використовують лісові ділянки.

За скоєння лісового правопорушення передбачені різні заходи юридичної відповідальності. У правовій доктрині юридичну відповідальність традиційно визначають як зазнання правопорушником певних негативних наслідків – особистого, майнового чи організаційного характеру, що являє собою реалізацію санкції юридичної норми [1, с. 373; 33]. Юридична відповідальність у широкому сенсі являє собою систему примусових заходів, що застосовують до фізичних і юридичних осіб у випадку їхньої неправомірної поведінки як учасників правовідносин.

Правопорушення, пов'язане з тимчасовим користуванням лісами, як і будь-яке інше правопорушення, характеризується чотирма елементами: об'єктом, суб'єктом, об'єктивною стороною та суб'єктивною стороною. Відповідальність за правопорушення виникає лише за наявності всіх чотирьох елементів, відсутність хоча б одного з них усуває будь-які підстави для настання негативних наслідків. Об'єктом правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами, є суспільні відносини у сфері охорони та використання лісів. Предметом правопорушення є конкретна лісова ділянка, права власників або уповноважених ними осіб, тимчасових лісокористувачів тощо. Об'єктивна сторона правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами, – це конкретне діяння (дія або бездіяльність) особи, що посягає на законні інтереси учасників лісових відносин, наслідком чого є порушення законних прав фізичних та юридичних осіб і заподіяння ним шкоди. Об'єктивній стороні правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами, притаманна наявність трьох елементів: протиправність поведінки, завдання або реальна загроза завдання шкоди або порушення інших законних прав учасників лісових відносин, причиновий зв'язок між протиправною поведінкою й завданням шкоди чи реальною загрозою завдання такої шкоди [3, с. 232].

Суб'єкти правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами, – це фізичні та юридичні особи, які порушили норми законодавства України в частині регулювання тимчасового користування лісами (ними можуть бути як українські громадяни, так і іноземці й особи без громадянства). Зокрема, суб'єктами правопорушення є посадові особи або керівники підприємств, організацій, установ, у тому числі й державних. Склад суб'єктів правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами, залежить від виду делікту. Так, суб'єктами дисциплінарної відповідальності є посадові особи і працівники підприємств та організацій, кримінальної й адміністративної – посадові особи та громадяни, а цивільно-правової – громадяни, посадові особи та юридичні особи. Згідно з чинним законодавством, адміністративна і кримінальна відповідальність фізичних осіб настає із 16 років, цивільно-правова – неповна з 14 років, повна з 18 років.

Суб'єктивну сторону правопорушення, пов'язаного з тимчасовим користуванням лісами, становить внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного діяння, тобто як порушник ставиться до свого вчинку. Суб'єктивна сторона характеризується виною правопорушника (за винятком випадків відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки). Закон передбачає дві форми вини: умисел і необережність [15].

Ст. 105 Лісового кодексу України (далі – ЛК України) передбачено такі види юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства: дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну, але Кодекс не містить конкретних норм, що закріплюють розглядані нами види лісових правопорушень [16]. Тому розглянемо детальніше правопорушення, пов'язані з тимчасовим користуванням лісами в розрізі чинного законодавства України про дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та цивільно-правову відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність за порушення лісового законодавства, пов'язане з тимчасовим користуванням лісами, настає за правопорушення службових осіб, коли вони збігаються з порушенням норм трудового законодавства. Дисциплінарна відповідальність за невиконання або нестале виконання вимог лісового законодавства може бути застосована до працівників, якщо ними порушені трудові обов'язки щодо охорони лісів і лісових ресурсів. Суб'єктом такого дисциплінарного проступку може бути тільки громадянин, котрий перебуває в трудових правовідносинах із юридичною особою, яка є тимчасовим лісокористувачем і порушує трудову дисципліну. Наприклад, до службових обов'язків тракториста Н. входить щотижнева оранка вогнезахисної смуги ґрунту поблизу лісової ділянки, що знаходиться в тимчасовому користуванні його роботодавця, з метою захисту лісу від пожежі у випадку загоряння сухої трави на лузі. Тракторист не виконав свій обов'язок два рази поспіль, і хоча загоряння не сталося, йому був винесено догану керівником аграрного підприємства за невиконання своїх прямих службових обов'язків, що може призвести до виникнення лісової пожежі.

Згідно зі ст. 147 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один захід стягнення – догана або звільнення [8]. Цей перелік є вичерпним. Варто зазначити, що невиконання працівником своїх трудових обов'язків є порушенням трудової дисципліни лише в тому випадку, якщо він діє винно, тобто умисно або з необережності. А невиконання працівником трудової обов'язків з причин, від нього незалежних, не може розглядатися як порушення трудової дисципліни через відсутність його вини у скоєному [30]. Спеціальну дисциплінарну відповідальність несуть окремі категорії працівників, на яких поширюються відповідні службові статuti й положення про дисципліну.

При накладенні стягнення повинні бути враховані тяжкість учиненого проступку, службова характеристика та поведінка працівника. За кожне порушення трудової дисципліни накладається тільки одне стягнення. До накладення стягнення від порушника має бути витребуване пояснення. Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку [8]. Накладення дисциплінарного стягнення не виключає можливості застосування більш суворих видів відповідальності за наявності правових підстав.

Відомо, що правовою підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення. Відповідно до Кодексу України про адміністративне правопорушення (далі – КУпАП) [9], адміністративну

відповідальність передбачено за діяння, передбачені ст. 63–77, зокрема незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка, порушення правил відновлення й поліпшення лісів, використання ресурсів спільої деревини тощо. Не вдаючись до ретельного аналізу складу кожного з наведених правопорушень, зауважимо деякі особливості адміністративно-правової відповідальності. По-перше, матеріально-правові засади адміністративної відповідальності за лісопорушення містять численні посилання на підзаконні акти, норм яких повинні дотримуватися тимчасові лісокористувачі, а саме: Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок [20], Правила відтворення лісів [22], Санітарні правила в лісах України [25], Правила пожежної безпеки в лісах України [23], Правила поліпшення якісного складу лісів [24], Порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України [19] тощо. По-друге, на відміну від цивільних правовідносин, де стягнення настає за умови, що шкода піддається грошовій оцінці, для настання адміністративної відповідальності першочерговим є власне факт забруднення, засмічення, порубки, пошкодження лісів [17].

Кримінальна відповідальність настає за вчинення злочину, передбаченого ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – КК України), – незаконну порубку лісу. Це діяння належить до групи «екологічних» злочинів, що мають спільний родовий об'єкт посягання – довкілля. Кримінальна відповідальність – найсуворіший різновид юридичної відповідальності, беручи до уваги санкції, передбачені КК України: штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого [13]. Розглядаючи кримінальну відповідальність за незаконну порубку лісу як різновид правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами, виокремимо такі її особливості:

1) кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу є особливою формою захисту суспільства від злочину у сфері використання та охорони лісів, що має найвищий ступінь суспільної безпеки;

2) кримінальна відповідальність за указаний злочин застосовується лише судом, після проведення попереднього слідства або дізнання спеціально уповноваженими особами в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Єдиним підгрунтям призначення кримінального покарання за незаконну порубку лісу є вирок суду;

3) кримінальна відповідальність передбачає суворіші заходи відповідальності для порушників у сфері лісокористування, порівняно з іншими видами відповідальності. Наприклад, арешт, обмеження волі, позбавлення волі, штраф, мінімальний розмір якого в декілька разів перевищує межі такого самого покарання за адміністративне правопорушення у вигляді незаконної порубки, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка, передбачене ст. 65 КУпАП України.

4) до кримінальної відповідальності не притягуються організації та їхні структурні підрозділи, суб'єктами відповідальності за незаконну порубку лісу є лише осудні фізичні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності.

Отже, кримінальна відповідальність у сфері лісокористування настає за вчинення передбаченого

кримінальним законодавством діяння (незаконної порубки лісу), що являє собою найвищий рівень суспільної небезпеки, відповідно до вимог кримінального процесу та лише за вирокем суду. Зауважимо, що розглядуваний злочин за фактичним складом подібний до адміністративного правопорушення, однак становить підвищену соціальну небезпеку через істотність завданої шкоди або посягання на особливі лісові об'єкти (заповідники, території природно-заповідного фонду, інші особливо охоронювані ліси). Так, за об'єктивною стороною ст. 65 КУпАП та ст. 246 КК України передбачають відповідальність за подібні правопорушення – незаконну порубку дерев і чагарників. Якщо наслідком таких дій є заподіяння істотної шкоди, настає кримінальна відповідальність, а не адміністративна. Відповідно до п. 5 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», суди повинні враховувати не тільки кількісні й вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання [28]. До таких обставин, зокрема, належать знищення певних видів дерев у тій чи іншій місцевості; погіршення породного складу, якості, захисних, водоохоронних та інших екологічних властивостей лісу; виникнення труднощів у відтворенні заліснення у певній місцевості; змін ландшафту місцевості, русла річки; ерозія ґрунту тощо [14].

Сферою застосування ст. 246 КК України є діяльність підприємств, установ і організацій, а також громадян, що здійснюють заготівлю та вивіз деревини й іншої лісової продукції на основі права власності або тимчасового користування. Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері науково обґрунтованого, раціонального використання лісів, їх охорона та відтворення для теперішніх і майбутніх поколінь. Предметом злочинного посягання є ліс на корені, тобто дерева й чагарники в лісах, захисних та інших лісових насадженнях у природному стані (невідділені від коріння), а також у заповідниках, або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах України. Порубку лісу в містах, селищах, інших населених пунктах (у парках, скверах, садах, на вулиці, на території підприємств, організацій, у пришляхових смугах, а також на сільськогосподарських угіддях, садибах, дачних ділянках тощо) не є предметом цього злочину [14]. Прикметною особливістю об'єктивної сторони є те, що кримінальна відповідальність може наставати як за відсутності, так і за наявності відповідного дозволу, якщо порубка здійснювалася до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубки яких заборонено тощо [28].

Цивільно-правовою відповідальністю за лісопорушення визнається одна із форм юридичної відповідальності, суттю якої є застосування до лісопорушників установлених цивільним і лісовим законодавством заходів примусового впливу майнового характеру. Основні положення цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану незаконними рубками, урегульовано цивільним і лісовим законодавством. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) містить основні принципи, підстави та умови цивільно-правової відповідальності, а лісове законодавство визначає вимоги до проведення законних рубок, перелічує основні лісопорушення, а також включає методики обрахунку шкоди, завданої незаконним рубками тощо. При відшкодуванні шкоди за вчинені лісопорушення

правові норми обох галузей застосовуються в сукупності. Провідну роль при цьому відіграє ЦК України, а лісове законодавство має допоміжне значення.

Суб'єктами цивільно-правової відповідальності за незаконні рубки є фізичні (посадові особи) та юридичні особи. Відповідно до ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [27], підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у порядку та розмірах, установлених законодавством України. Вимоги аналогічного змісту закріплені у ст. 107 ЛК України, якою визначається обов'язок винних осіб відшкодувати шкоду, заподіяну лісу [16]. Наведені норми є однією із гарантій екологічних прав громадян. Зокрема, закон декларує невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Згаданим Законом передбачено, що «застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів». Отже, цивільно-правова відповідальність може бути застосована разом із накладенням на винну особу адміністративного стягнення чи притягненням до кримінальної відповідальності.

Ст. 1166 ЦК України визначено, що «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини» [34]. Аналогічні положення передбачені ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Закон лаконічно наголошує, що «шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації у повному обсязі» [27]. Практичне відшкодування шкоди, завданої екологічними порушеннями має певну специфіку, що зумовлюється незворотністю їхніх наслідків. Пошкодивши чи знищивши лісову рослинність, уже неможливо одразу відновити її природний стан. Утрати при цьому є фактично невідновними, які б матеріальні ресурси не було б залучено. Проте цивільне законодавство допускає відшкодування позадоговірної (зокрема екологічної) шкоди в натурі. Для лісового господарства це буде приведення порушеного лісового ландшафту в попередній стан. Відповідно до ч. 1 ст. 1192 ЦК України, «з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, що завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки в натурі» [34].

Однак позивачами в цій категорії справ – екологічними інспекціями – такий спосіб захисту інтересів держави майже не практикується, що зумовлено низкою причин. По-перше, Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» вимагає стягувати шкоду в повному обсязі. Найбільш прийнятним для такої форми стягнення є грошовий еквівалент, передбачений затвердженими таксами. По-друге, відшкодування в натурі шкоди, завданої незаконними рубками, викликає складнощі

при визначенні вартості виконання лісовідновних робіт (необхідна розробка та оформлення робочої документації, підтверджуючі документи тощо).

Ще однією особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що в окремих випадках допускається відповідальність юридичної особи-працедавця за порушення, допущені його найманими (штатними) працівниками. ЦК України з цього приводу стверджує: «Юридична особа відшкодує шкоду, завдану її працівником під час виконання (трудових) службових обов'язків» [34]. Згідно з ч. 1 ст. 19 ЛК України, постійні лісокористувачі (лісогосподарські підприємства) мають виключне право на заготівлю деревини [16]. Заготівля деревини в порядку проведення рубок головного користування, а також інших рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, проводиться власниками лісів і постійними лісокористувачами. Тому цивільно-правова відповідальність за незаконні рубки, учинені робітниками при виконанні службових обов'язків, несуть лісогосподарські підприємства, із якими такі робітники перебувають у трудових відносинах. Наприклад, старший майстер лісу дає лісорубам указівку провести вирубку за межами лісосіки або неналежно контролює виконання робіт лісорубами лісозаготівельної бригади, унаслідок чого ті незаконно зрубують непомічені дерева. Позов про стягнення шкоди від незаконної рубки у такому випадку буде висунутий до лісогосподарського підприємства, де працює старший майстер лісу, котрий контролював лісозаготівлю.

У цивільному законодавстві розрізняють види відповідальності за різними критеріями. Стосовно лісового господарства, то, залежно від характеру відносин у сфері лісокористування, виділяють два види цивільно-правової відповідальності: договірної й позадоговірної. Договірна відповідальність завжди є санкцією за порушення договірних зобов'язань та настає в разі невиконання або неналежного виконання обов'язків, що впливають із договорів у сфері лісокористування, оренди, концесії. Виходячи із загальних положень цивільного права, договірної відповідальності виникає не тільки із договорів, а й з інших юридичних фактів – адміністративних актів, односторонніх угод. Більшість радянських і вітчизняних науковців-цивілістів зараховують до договірних відносин порушення умов лісокористування, що здійснюється на підставі лісорубного квитка, ордера, лісового квитка. Наприклад, на думку О.О. Красавчікова, Р.О. Халфіної, Л.Г. Кузнецової, адміністративним актом, який установлює попередній правовий зв'язок між порушником і потерпілим, є лісорубний або лісовий квиток [31, с. 232]. Ці документи визначають права та обов'язки лісокористувачів, строки рубки, розміри плати й інші умови лісокористування.

Під формою цивільно-правової відповідальності розуміють форму вираження додаткових обтяжень, що покладаються на правопорушника. Розміри майнової відповідальності за шкоду, завдану лісу, обраховуються у двох формах – шляхом стягнення неустойки або такової вартості шкоди, що завдана лісопорушенням. Розглянемо їх детальніше. У цивільному праві неустойкою називають грошову суму або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторowi у разі порушення боржником зобов'язання [4]. Видами неустойки є штраф або пеня. Ця форма використовується при договірній відповідальності. Її суб'єктами є лише власники лісів або лісокористувачі, що порушують установлений законом порядок лісокористування. У лісових правовідносинах неустойка встановлена за-

коном, тому іноді її називають законною. Розмір неустойки визначається стосовно таксової вартості деревини (збору за використання лісових ресурсів), що відпускається на пні, і, як правило, у кратних розмірах. Такси використовуються у випадку позадоговірної відповідальності, тобто на їх підставі стягується шкода, завдана деліктними порушеннями. Почасти такси вважають одним із видів неустойки, однак не це відповідає положенням закону та науковим поглядам.

Визначення шкоди за незаконну рубку здійснюється за спеціальними правилами, установленими лісовим законодавством. Виділяють два основні способи обчислення шкоди, що завдається лісопорушеннями – таксовий і витратний (розрахунковий). Таксовий спосіб полягає в тому, що розмір завданих збитків обчислюється шляхом установлення КМ України або уповноваженими державними органами фіксованого розміру матеріальної відповідальності (такси) за завдану лісу шкоду. Такси встановлюються з урахуванням як матеріального, так і екологічного вимірів шкоди. Таксовий метод при визначенні відшкодування застосовується тільки до тих видів лісопорушень, що прямо передбачені в законодавстві. В усіх інших випадках застосовуються загальні правила цивільної відповідальності, пов'язані із заподіянням шкоди через порушення екологічного законодавства. За витратним (розрахунковим) способом розмір шкоди обраховується за фактичними витратами, що потрібні для відновлення попереднього стану лісової ділянки. Порядок обрахунку встановлюється у відповідній постанові КМ України або уповноваженого державного органу. У вітчизняному лісовому законодавстві прикладом витратного методу є п. 4 Додатку 3 Постанови КМ України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» [26]. Викладені положення вимагають при обрахунку шкоди, завданої, наприклад, забрудненням лісу відходами, урахувати вартість знищення або пошкодження лісових культур, природного підросту та самосіву, вартість робіт, пов'язаних із припиненням негативного впливу на лісові насадження зазначених факторів, вартість робіт із очищення території, вартість робіт, пов'язаних із вирощуванням лісових насаджень до віку, у якому вони пошкоджені зазначеними негативними факторами.

Досить часто відновлення знищених природних ресурсів до попереднього стану є неможливим або потребує тривалого часу. Наприклад, виходячи із середнього строку вирощування стиглого м'яколистяного деревостану (70–90 років), негайне приведення в попередній стан таких насаджень є об'єктивно неможливим [32]. Як уже зазначалось, основним способом відшкодування шкоди, заподіяної лісу, є відшкодування збитків, що визначені у вигляді такс. Без використання такс обчислити цей розмір було надзвичайно складним завданням. Адже особливістю визначення шкоди лісопорушення є те, що передбачити, а тим більше довести в суді на день висування вимоги всі шкідливі наслідки порушення не завжди можливо. Тому шкода, завдана незаконними рубками, здебільшого обраховується за допомогою такс, основним завданням яких є компенсація грошового еквівалента, грошової оцінки негативних наслідків лісопорушення. Щоб правильно зрозуміти зміст матеріального еквіваленту шкоди, завданої незаконними рубками, велике значення має позиція правової науки. Це потрібно насамперед для того, щоб чітко визначити, із яких елементів сформовані наявні такси за шко-

ду, заподіяну лісопорушеннями. Більшість вітчизняних і російських науковців (О.І. Крассов, Е.Ю. Исмаїлова, В.В. Костицький, В.Д. Басай [2; 7, 11, 12]) сходяться на думці, що у структурі екологічної шкоди можна виділити такі елементи:

- 1) прями збитки, тобто вартість знищених або пошкоджених природних ресурсів;
- 2) утрчена вигода, тобто вартість певної втраченої кількості природних ресурсів, вартість яких виявилася б у майбутньому у зв'язку з підвищенням їх продуктивності;
- 3) неповернені витрати на матеріально-технічні засоби, оплату праці й інші, які були вкладені при догляді за докльями, підвищенні його продуктивності;
- 4) необхідні майбутні витрати, які потрібно зазначити з метою відновлення рівноваги і лісовому (природному) середовищі, що була порушена внаслідок екологічного проступку.

Структуру витрат, що повинні входити до такс, можна уявити на прикладі згаданих вище положень п. 4 Додатку 3 Постанови КМУ № 665, згідно з якими «під час обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами знищенням або пошкодженням внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтоплення, осушення та інших видів шкідливого впливу, підпалу або недбалого поводження з вогнем та порушення інших вимог пожежної безпеки в лісах, засмічення побутовими і промисловими відходами, враховуються:

- знищення або пошкодження лісових культур, природного підросту та самосіву, яке обчислюється в десятикратному розмірі діючих такс на деревину лісових порід, що відпускається на пні за першим розрядом у всіх таксових поясах без застосування встановлених норм зниження такс;
- вартість робіт, пов'язаних з припиненням негативного впливу на лісові насадження зазначених факторів або гасінням лісової пожежі;
- вартість робіт з очищення території;
- вартість робіт, пов'язаних з вирощуванням лісових насаджень до віку, в якому вони пошкоджені зазначеними негативними факторами» [26].

Зауважимо, що штрафних санкцій у складі такс не повинні бути. Це прямо суперечить положенням ч. 1 ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути притягнутий до відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення [10]. Тому включення до такси додаткових штрафів як покарання несумісне із загальними принципами законності й справедливості.

Відшкодування шкоди, завданої незаконними рубками, може проводитись у позасудовому (добровільному) та судовому (примусовому) порядку. Склад правопорушення включає чотири обов'язкові елементи: протиправність поведінки, шкоду, причинний зв'язок між протиправністю й завданою шкодою та вину заподіювача шкоди. Перші три умови є об'єктивними підставами, а четверта – вина – є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності. Протиправність лісопорушень варто розуміти як порушення положень лісового законодавства, за вчинення яких можливе притягнення до цивільно-правової відповідальності. Від того, чи має шкода вартісну форму, що піддається обрахунку у коштах, виділяють майнову та немайнову (моральну) шкоду. Подібно до класифікації цивільно-правової відповідальності, шкода розрізняється залеж-

но від того, у договірних чи позадоговірних відносинах вона спричинена. Договірна шкода виникає внаслідок порушення договірних зобов'язань. Для її позначення найчастіше використовується термін «збитки». У юридичній літературі переважає позиція, що грошове вираження майнової шкоди є збитками.

Доволі поширеними є випадки, коли тимчасові лісокористувачі не завдають лісовому фонду України збитків самовільними рубками, але порушують інші суттєві умови використання лісової ділянки, унаслідок чого договір визнається недійсним. Так, рішенням Господарського суду Івано-Франківської області від 24 грудня 2014 р. [29] було визнано недійсним договір довгострокового тимчасового користування лісами, укладений між ДП «Івано-Франківське лісове господарство» та ГО «Прикарпатське рибальське товариство» через порушення останніми істотних умов договору, а саме обладнання трьох водойм для риборозведення, що суперечить ст. ст. 1, 5, 19, 21 ЛК України, а також Правилам використання корисних властивостей лісу [21].

За загальним правилом, для покладення на особу цивільно-правової відповідальності наявність усіх перелічених умов є обов'язковою. За відсутності однієї або кількох умов відповідальності, вона не може бути застосована. Додамо, що загальними підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності є непереборна сила (форс-мажор) і непередбачуваний випадок (казус).

Висновки. Отже, попри вагомий перелік дисциплінарних, адміністративних, кримінальних та цивільних правопорушень, пов'язаних із тимчасовим користуванням лісами, що містяться в українському законодавстві, проаналізувавши їхні іманентні риси й структурний склад, ми пропонуємо таке єдине визначення цього правопорушення: протиправне винне соціально шкідливе діяння, котре посягає на регламентований порядок тимчасового користування лісами, за вчинення якого законодавством встановлено юридичну відповідальність.

Список використаної літератури:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права : [курс лекций] / С.С. Алексеев ; науч. ред. Р.К. Русинов ; отв. за вып. В.М. Семенов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 1972. – 399 с.
2. Басай В.Д. Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / В.Д. Басай ; Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1996. – 21 с.
3. Глотова О.В. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону лісів / О.В. Глотова // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 26. – 2005. – С. 232–237.
4. Жагорнікова Т. Неустойка як форма відповідальності за порушення грошового зобов'язання / Т. Жагорнікова // Підприємництво, госп-во і право : наук.-практ. госп.-прав. журн. – 2014. – № 2. – С. 21–25.
5. Завгородня В.М. Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / В.М. Завгородня ; Інст-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2004. – 21 с.
6. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] /

[М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. докт. юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, докт. юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

7. Исмаилова Э.Ю. Практикум по курсу «Экологическое право» : [учебное пособие] / Э.И. Исмаилова. – М. : НОУ Институт актуального образования «ЮрИнформ-МГУ», 2008. – 198 с.

8. Кодекс законів про працю : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради. – 1984. – № 51 – Ст. 1122.

10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Костицький В.В. Екологічне право України : [підручник] / В.В. Костицький. – Дрогобич : Коло, 2012. – 360 с.

12. Крассов О.И. Право собственности на леса / О.И. Крассов // Экологическое право. – 2006. – № 2. – С. 12–15.

13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

14. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 1040 с. – С. 440.

15. Липинский Д. Вина виновности деяния – общий принцип юридической ответственности / Д. Липинский // Законность. – 2015. – № 4. – С. 37–41.

16. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

17. Мендик Л.В. Адміністративна відповідальність за порушення Лісового законодавства України / Л.В. Мендик // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – С. 103–109.

18. Мендик Л.В. Відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л.В. Мендик ; Нац.ун-т біорес. і природокор. України. – К., 2009. – 20 с.

19. Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 р. № 449 // Ліга : Закон. – 1996.

20. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 733 // Ліга : Закон. – 2007.

21. Про затвердження Правил використання корисних властивостей лісу : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14 серпня 2012 р. № 502 // Ліга : Закон. – 2012.

22. Про затвердження Правил відтворення лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01 травня 2007 р. № 303 // Ліга : Закон. – 2007.

23. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : Наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 р. № 278 // Ліга : Закон. – 2004.

24. Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 // Ліга : Закон. – 2007.

25. Про затвердження Санітарних правил в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 555 // Ліга : Закон. – 1995.

26. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665 // Ліга : Закон. – 2008.
27. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
28. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 // Ліга : Закон. – 2004.
29. Рішення Господарського суду Івано-Франківської області від 24 грудня 2014 року // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4207433>.
30. Серета В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види / В.В. Серета // Університетські наукові записки : часопис / Хмельниц. ун-т упр. та права. – Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2014. – № 1 (49). – С. 18–25.
31. Советское гражданское право : [учебник] / под ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1968. – Т. 1. – 1968. – 519 с. – С. 232.
32. Сторчоус О.В. Цивільно-правова відповідальність за незаконні рубки лісу: проблеми застосування та шляхи вдосконалення / О.В. Сторчоус [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fleg1.fleg.org.ua/fileadmin/user_upload/ufs/04.%20Program%20Information/4.02%20Program%20Components/4.02.05%20Public%20Awareness/Storchous_tax.pdf (дата звернення: 20.06.2015).
33. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении : [учебное пособие] / Р.О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 352 с.
34. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2001 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 40–44. – Ст. 356.